

ION TALOȘ¹, Germania

Cuvinte cheie: lei funerari, Imperiul Roman, Dacia, Mureș, Guadalquivir, gurile Ronului, colindă, cultura leului

Cum se împământenesc unele rituri: Lei funerari și importanța lor culturală în Imperiul Roman

Rezumat

Bazându-se pe numeroase cercetări din domeniul arheologiei și al istoriei artei, studiul cercetează felul în care a fost introdus ritul leilor funerari în Peninsula Italică, în Peninsula Iberică, în Galoromania și în Dacia, arătând că romanii, cuceritori ai acestor teritorii, au dorit să-și înmormânteze morții ca în locurile lor de origine.

Probabil că inițial ritul leilor funerari a fost practicat exclusiv în zonele mai dens populate de romani (pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului, pe cursul inferior al Guadalquivirului, la gurile Ronului etc.). Cu timpul, pe măsură ce procesul de romanizare făcea progrese, el a început să fie adoptat și de alte segmente ale populației, marcând astfel tendințe de generalizare.

Toate regiunile menționate aici dispuneau încă înainte de cucerirea romană de o “cultură a leului”, adică de obiecte în formă de lei sau cu imagini leonine, de povestiri cu lei etc., cultură care a fost îmbogățită prin introducerea leilor funerari. Operele rămase din acea perioadă au devenit martori culturali ai vremurilor de odinioară și dovadă a tendințelor de unificare culturală a Imperiului.

În Dacia, practicarea ritului leilor funerari s-a limitat probabil la circa 170 de ani, adică la durata stăpânirii romane a provinciei, perioadă suficient de lungă pentru a marca, alături de alte fenomene ale vieții cotidiene romane, reperul istoric al genezei uneia dintre cele mai interesante colinde românești, cunoscută sub titlul Colinda leului. Aceasta e însă tema unui studiu viitor.

¹ Universitatea din Köln, Germania

Schlüsselworte: Grablöwen, Römisches Kaiserreich, Dazien, Mieresch, Guadalquivir, Rhonemündung, profanes Weihnachtslied, Löwenkultur

Wie die Riten einverleibt werden: die Grablöwen und ihre kulturelle Bedeutung im Römischen Kaiserreich

Zusammenfassung

Auf Grund zahlreicher archäologischen und kunsthistorischen Arbeiten zeigt der Aufsatz, wie die Grablöwen in die Italische und Iberische Halbinsel sowie in Galoromania und in Dazien eingeführt wurden. Der Grund dafür war, dass die römischen Eroberer den Wunsch hatten, ihren Toten eine Beerdigung wie in ihrer ursprünglichen Heimat zu gewähren.

Wahrscheinlich waren die Grablöwen am Anfang ausschliesslich in den am meisten mit Römern bevölkerten Regionen (der mittlere und untere Mieresch, der untere Guadalquivir, die Rhonemündung usw.) geübt worden. Mit der Zeit und dem fortschreitenden Romanisierungsprozess wurden sie auch von anderen Teilen der Bevölkerung übernommen. So bewies er Verallgemeinerungstendenzen in der römischen Kultur.

Alle hier erwähnten Gegende besaßen schon vor der Eroberung eine gewisse "Löwenkultur", d.h. Gegenstände mit Löwenbildern, Erzählungen über Löwen etc. Die Grablöwen bereicherten diese Kultur. Die in unseren Zeiten bekannten Monumente sind Zeugen der damaligen Kultur und Beweise dafür, wie die Reichskultur sich zu vereinheitlichen versuchte.

In Dazien wurden die Grablöwen auf die Zeit von 105-196 bis 273-275 begrenzt, insgesamt etwa 170 Jahre, d.h. die Zeit in der sich die Provinz unter römischer Beherrschung befand. Lang genug damit sie, zusammen mit anderen alltäglichen Phänomenen des römischen Lebens als Zeitpunkt verstanden werden kann, wo eine der interessantesten Colinden (profane Weihnachtslieder) entstehen konnte. Dies ist aber das Thema einer zukünftigen Studie.

Cum se împământenesc unele rituri: Leii funerari și importanța lor culturală în Imperiul Roman

La începuturile culturii umane, leul apărea în două ipostaze principale: era prietenul și slujitorul zeilor, dar și un dușman periculos al omului, al animalelor domestice, al gospodăriei. Cu vremea, funcționalitatea lui s-a diversificat într-atât, încât a devenit păzitorul locurilor sacre, al templelor, dar și al palatelor domnitorilor, simbol al forței celor cărora le aparținea templul ori palatul; el asigura paza comunității în fața diverselor primejdii și era garantul purității apei din fântâni, ca și al apei întrebuințate în acțiuni magice; pe monede sugera forța acestora, iar pe mozaicurile cu Orfeu sublinia puterea miticului cântăreț de a-și fermeca auditoriul; leul vânat scotea în evidență superioritatea omului față de regele animalelor, iar în viața privată, podoabele, amuletele sau obiectele de uz casnic în formă de lei ori împodobite cu lei îndeplineau nu numai o funcție artistică sau utilitară, ci și una magico-religioasă, prin ținerea la distanță a posibilor adversari (reali sau imaginari).

Comportamentul leului a dat naștere multor legende, pe care le cunoaștem din Vechiul Testament (Daniel în groapa cu lei), dar și în literatura orală sau scrisă (Androclus și leul cu spin în talpă, leul “în gură de șarpe”, legendele hagiografice etc.). Totodată, învingerea leului a devenit o probă de inițiere a tineretului masculin (Hercules, Mithra, colindele românești).

În unele culturi, leul e înzestrat cu capacitatea de a trece limitele dintre lumea de aici și lumea de dincolo. De aceea, uneori sub forma unor obiecte reprezentând lei, însoțește defunctul în mormânt, iar alteori ca statui, păzește mormântul în exterior, împotriva forțelor malefice, a hoților sau a profanatorilor de morminte. Poate că statuile de lei erau totodată simbolul poziției sociale a defunctului sau al calităților acestuia. Prin urmare, dacă inițial leul era văzut ca dușman neîmpăcat al omului (de ex. în Eposul celor 12 tăblițe de lut sau în epopeile homerice), cu vremea a devenit, din Mesopotamia până în Peninsula Iberică, ocrotitorul lui pe lumea cealaltă. Unii zic că statuile de lei protejau totodată pe urmașii defunctului în cazul revenirii acestuia ca stafie.

Această funcție s-a constituit astfel în ritul denumit al leilor funerari, devenind totodată un exemplu edificator al căilor pe care le ia răspândirea și împământenirea unui rit. Foarte răspândit la vechii greci, el a fost preluat de etrusci, iar de la aceștia de către romani. La rândul lor, romanii l-au încetățenit în teritoriile cucerite, din nordul Peninsulei Italice până în Peninsula Iberică, în Galia ori în Dacia. Dar cu ajutorul studiilor de arheologie și de istoria artei, pot fi stabilite nu numai căile de răspândire ci și durata practicării lui în diferitele regiuni culturale, de ex., în Dacia, ritul leilor funerari a fost practicat de pe la începutul secolului al II-lea până prin ultimul sfert al celui de al III-lea.

Rolul cultural jucat de leii funerari la popoarele neolatine a fost subliniat în numeroase studii de arheologie și de istoria artei. Vom vedea altădată în folclorul românesc, ritul leilor funerari are importanța unui reper istoric, deoarece, pe baza lui poate fi întrevăzută geneza interesantei colinde a leului sau a Junelui bun.

Dacia Romană

Dicționarul de artă veche românească definește leii funerari ca elemente de coronament al unor monumente funerare; ei sunt înfățișați perechi, adosați, devorând un craniu de ierbivor (taur sau berbec), uneori însoțiți de un con de pin, de zeul Ammon și de un medalion. Fără a lipsi din Dobrogea

și Dacia ciscarpatică, motivul este frecvent îndeosebi în Dacia intracarpatică, la Micia și mai ales în jurul marilor centre de la Ulpia Traiana Sarmisegetusa, Apulum, Potaissa și Napoca (Florescu/Daicoviciu/Roșu 1980, p. 207).

I. Glodariu preconiza în 1967 “publicarea exhaustivă sau cel puțin a majorității monumentelor sculpturale reprezentând lei funerari, aflate în pământul Daciei romane” și cercetarea lor în comparație cu opere similare descoperite în alte regiuni ale Imperiului Roman (Glodariu 1967, 473-476, aici p. 476, n. 17). Din păcate, după mai bine de patru decenii, lucrarea își așteaptă încă realizarea, ceea ce ne obligă să ne adresăm câtorva studii punctuale de arheologie și istoria artei.

Gr. Florescu este primul arheolog român care a cercetat lei funerari. E autorul unei lucrări referitoare la monumentele funerare din Dacia Superioară și al alteia despre cele din Dacia Inferioară.

Florescu cercetează un număr mare de monumente cu lei provenind din Dacia Superioară. La Vețel, pe acoperișul unei aedicula, se află, la margini, doi lei devorând câte un cap de taur și formând acroterele; la mijlocul acoperișului e plasat un con de pin, de dimensiuni foarte mari în raport cu restul; la baza aediculei, de o parte și de alta a monumentului, se găsesc alți doi lei, așezați, care depășesc ca dimensiuni pe cei de pe acoperiș și au fața îndreptată spre privitor (Florescu 1930, p. 80-81). O stelă aflată în Muzeul Bruckenthal din Sibiu se încheie cu “due leoni sdraiati che si voltano le spalle e tra essi un cono di pino” (Florescu 1930, p. 84-85). Stele dateate începând din prima jumătate a sec. al II-lea și din sec. al III-lea provin din Zlatna, Turda ori Gherla și sunt adăpostite de muzeele de arheologie din Cluj-Napoca și Alba Iulia; ele se termină în partea superioară într-un “coronamento composto da due leoni sdraiati e che si voltano le spalle, con una delle gambe anteriori sulla testa d’un animale” (Florescu 1930, p. 88-89, 92, 96; cf. și p. 129-132).

O stela din sec. al II-lea, descoperită la Sarmizegetusa și aflată azi la Muzeul Arheologic din Deva, reprezintă, în unghiurile inferioare ale câmpului rectangular, “teste di leone” (Florescu 1930, p. 101), iar pe o stelă-fragment, tot din sec. al II-lea, aflată în prezent la Muzeul din Alba Iulia, spațiul dintre arcadă și unghiuri e decorat “dalla lotta tra un giovane nudo e un leone, di cui l’uomo ha afferrato la testa” (Florescu 1930, p. 104).

Pe o bază plată provenind din Mintia și aflată în Muzeul de Arheologie din Cluj-Napoca “sono sdraiati due leoni che si voltano le spalle, colla zampa anteriore - quella verso lo spettatore - posata sul capo d’un montone”; între lei se ridică un pilastru, în vârful căruia se află capul lui Ammon, iar sub acesta, un con de pin; în fine, Muzeul din Deva adăpostește câteva “coronamenti di stele lavorati separatamente”, provenind din Vețel, cu lei culcați, ținând sub membrele anterioare “una testa di montone”; unul dintre coronamente e prevăzut și cu un con de pin (Florescu 1930, p. 104-105).

Pe basoreliefuri descoperite în Transilvania și adăpostite în muzeele din Cluj-Napoca, Alba Iulia și Aiud apar perechi de lei culcați, adosați, care țin cu unul din membrele anterioare capul unui animal, probabil cerb sau țap; între ei se vede soarele, sub forma unui cap uman (Florescu 1930, p. 119-121). În unele cazuri, pe baze sunt figurați lei în basorelief numai cu partea anterioară, având membrele fixate în pământ, parcă ar trage o povară, iar între ei se află bustul unei figuri umane (Florescu 1930, p. 121). Pe un medalion funerar descoperit la Proștea Mare (Târnave), datat din sec. al III-lea, figurează un singur leu (Florescu 1930, p. 128).

Florescu arată că un mare număr de stele descoperite în Transilvania se încheie cu un coronamento de doi lei culcați, “colle spalle voltate, su di un basamento piatto che si adattava all’estrimità superiore della stela. Una delle loro zampe anteriori - quella verso lo spettatore - posa sopra una testa di animale, generalmente montone, mentre fra essi vi è un cono di pino”, capul lui

Ammon, Attis, o arpie, medusa sau “una cista”, adică, după cum se exprimă unii, un coș mistic, recipient utilizat în diferite scopuri (Florescu 1930, p. 132). Aceeași scenă apare și în altarele cunoscute de Florescu, dar, pe lângă conul de pin mai apar soarele, Ammon, Giove-Serpis etc. (Florescu 1930, p. 136). Florescu susține că stelele sunt de origine elenistică orientală, pe când altarele ar avea o origine occidentală, iar medalioanele par a fi specifice pentru Dacia și Noricum. Unele dintre formele monumentelor funerare prezentate par să fi ajuns în Dacia înainte de cucerirea romană, dar venite dinspre Occident. Controversată rămâne apartenența acestor monumente funerare la cultul lui Cibeles, cum susțin unii, sau al lui Mithra, cum susțin alții, bazându-se mai ales pe prezența capului solar între cei doi lei (Florescu 1930, p. 144-145).

Din Dacia Inferioară, Gr. Florescu are cunoștință doar de stele și altare, de aici lipsind aediculele și medalioanele lucrate separat. În schimb găsește un nou tip de monumente denumit titulus. Zonele din care are informații sunt Drobeta (Turnu Severin) și Romula (pe Oltul Inferior). Pe stela din Rusănești-Romanați sau pe cea din Reșca-Romula, de pe la mijlocul sec. al II-lea, figurează doi lei așezați pe labe, în urma conului de pin (Florescu 1942, p. 18-21). Din Cioroiu-Dolj a fost conservată o stela cu lupta dintre animale, din care nu lipsesc leii (Florescu 1942, p. 28); pe stele descoperite tot în Oltenia vedem o dată un leu, alteori doi, zăcând și ținând cu picioarele anterioare un cap (probabil) de berbec, iar în spatele lor se află un pin (Florescu 1942, p. 30, 37-38); în fine, sunt cunoscute stele pe care apar doi lei, între care se vede un “genio funerario, alato, con i piedi incrociati, poggia, verso sinistra, su una fiaccolo [sic! corect: fiaccola] rovesciata” (Florescu 1942, p. 35).

Baze de altar din Drobeta sunt formate din doi lei, înhămați parcă, cu limbile scoase, ca după un galop, între ei aflându-se un taur (Florescu 1942, p. 41-43). Imaginea repetă oarecum pe cea de pe baza amintită de la Alba Iulia (Florescu 1930, p. 121), doar că acolo, între lei apare bustul unui bărbat și fără să vrem, ne amintim de statuia colosală a zeului hetit descoperit la Dscherablus-Karkamiș, care datează din sec. al XI-lea - al IX-lea î. de Christos; acolo leii trăgeau carul cu un zeu, iar între lei se afla o figură umană cu cap de vultur (ar putea fi vorba de o zeiță), cu piciorul stâng aproape îngenunchiat și frânând galopul leilor (Contenau 1934, p. 237-238; Riemschneider 1954, pl. 46; Moortgat 1967, p. 237-238; Akurgal 1961a, p. 109; Akurgal 1966, p. 77, il. 21a); la Drobeta avem între lei bustul unui bărbat sau un cap de taur.

În ultimele decenii ale secolului trecut au fost publicați mai mulți lei și au apărut studii despre leii descoperiți mai ales în zona Hunedoarei (Glodariu 1967, p. 473-476; Isac/Wollmann/Albu 1973, p. 137-155; Protase 1960, p. 323-331). Rezultă că numărul leilor funerari existenți pe teritoriul Daciei nu e cunoscut, mulți dintre ei aflându-se încă în lapidarii și depozite muzeale sau zac nedescoperiți în pământ. Numai din Sarmizegetusa și Deva au fost publicate 24 de exemplare (lei în relief, sculpturi, coronamente, lei de sine stătători, lei în asociere cu medalioane funerare), datați cu larghețe în sec. II-III, adică în perioada romanizării Daciei. Una dintre caracteristicile leilor funerari din Dacia este prezența mai frecventă decât în alte zone a unui con de pin între leii adosați (Isac/Wollmann/Albu 1973, p. 144 și pl. I-III).

De medalioanele funerare romane din Dacia, trei la număr, s-a ocupat D. Protase (1960, p. 324-326); anterior erau cunoscute asemenea piese numai din Noricum și din Panonia. E vorba de monumente monolitice, la baza cărora sunt reprezentați doi lei “așezați simetric, spate în spate și cu capul spre exterior”, culcați pe labe. Ei susțin medalionul, se uită spre privitor, au gura căscată și limba scoasă peste buza de jos, iar sub etichete anterioare țin fiecare câte un animal, unul probabil un cal, celălalt un mistreț. Medalionul are un chenar format dintr-o cunună de frunze, în interior fiind un bărbat și o femeie, iar între ei, mai în față, un copil. Deasupra chenarului se află un con de pin.

Monumentele sunt datate din secolul al III-lea și au fost descoperite la Alba Iulia, Aiud și probabil la Sarmizegetusa sau în vreo localitate de pe cursul mijlociu al Mureșului.

Săpăturile arheologice au scos la iveală trei baze funerare înfățișându-l pe Jupiter Ammon, un zeu de origine egipteană sau libiană, destul de puțin cunoscut în Dacia și adus probabil de coloniștii veniți din acele regiuni. Una a fost găsită în orașul roman Napoca (azi în inventarul Muzeului de Istorie din Cluj-Napoca), alta în Micia și alta probabil la Sarmizegetusa (ambele în Muzeul din Deva): în prim-plan sunt doi lei așezați pe picioarele dinapoi, întorși cu spatele unul spre celălalt, orientați spre extremitățile bazei și ținând cu picioarele dinainte o pradă; în planul al doilea, exact la mijloc, e plasat capul zeului, cu mască umană, toate trei figurile având fața îndreptată spre privitor (Popa 1972, p. 149, 151-156). E limpede că Jupiter Ammon și leiul aveau funcția de a păzi mormintele la care fuseseră așezați.

Din Potaissa sunt cunoscute capete de lei, care au făcut parte din ansambluri funerare (Bujor 1972, p. 200); tot de acolo provine o statuie de leu apotropaic (de mormânt) și două statui de leu de fântână; leiul au coamă bogată, gura deschisă, pentru scurgerea apei, și țin cu picioarele anterioare capul unui animal tânăr (Bărbulescu 1994, p. 159; Bărbulescu 2009, 210-212, 216, 218); de la Romula (Oltenia) avem o gemă pe care figurează un leu atacând un taur (Tudor 1972, p. 221, 223).

Monumentele descoperite la Roșia Montană în ultima vreme arată că ne putem aștepta la noi surprize. Corina Ciongradi, care a lucrat acolo, a realizat o tipologie și un catalog al numeroaselor stele, coronamente dreptunghiulare, medalioane cu postament leonin și lei de morminte din Dacia Superioară (Ciongradi 2007, pl. 71, 103, 104, 105, 115, 128-137; Ciongradi 2009, nr. 109, 117, 134-137 și 145-152); cele mai vechi monumente datează din prima jumătate a sec. al II-lea. Deseori e vorba de lei-perechi, așezați spate în spate, între ei fiind fixat un con de pin de dimensiuni diferite; leiul țin cu picioarele dinainte capul unei prăzi animaliere. Se remarcă de asemenea o aedicula, provenind de la Micia, cu fronton sirian, la marginile căreia sunt doi lei așezați pe burtă, cu gurile deschise și limbile atârând peste buza de jos, iar în planul mai îndepărtat tronează un con de pin, asemănător unui turn de biserică (Ciongradi 2007, pl. 71). După cum se știe, conurile de pin sunt parte componentă a mai multor tipuri de monumente funerare romane, ele simbolizând nemurirea. Dar conul de pin și chiparosul apar frecvent și în riturile mithraice de pe teritoriul Imperiului Roman, unde, pe lângă mitul nașterii din piatră a lui Mithra e cunoscut și acela al nașterii lui dintr-un con de pin (Merkelbach 1984, p. 301, 303). Uneori, între cei doi lei adosați apare în plan secund un cap de taur (Ciongradi 2007, pl. 105).

Într-o lucrare publicată la Oxford, referitoare la monumentele funerare din Dacia Superior și Dacia Porolissensis, care nu știm să fi fost editată și în română, Lucia Țeposu Marinescu (1982) a alcătuit un catalog care constă din peste 500 de piese. Autoarea arată rolul important jucat de lei în ornamentarea monumentelor funerare, fără a lua în considerare leiul izolați și leiul culcați, ca păzitori ai mormintelor, ci doar cornișele și pedestalele lucrate independent, care constau totdeauna din doi lei așezați antitetic și din protoame de lei plasate fiecare pe o parte a acoperișului, cum e stela din Apulum (S53, Pl. VI) sau stela lui Ulpus Chelido din Ulpia Traiana (pl. XIII). Leiul nu sunt așezați ca acrotere laterale, ca în Moesia Inferior și Dalmația sau ca în Dacia Inferior (p. 43).

Între ilustrațiile fotografice reproduse de autoare găsim o stela din Apold, ca și stela lui Euphemus din Moigrad, cu doi lei așezați spate la spate, iar între ei un con de pin mai înalt decât leiul (pl. I-II). Pe una din cele două cornișe din Vețel, între lei, figurează în bărbat tânăr, nud, în picioare, cu piciorul stâng așezat peste cel drept, poziție de gânditor, cu mâna stângă dusă la tâmplă, iar dreapta, îndoită, e așezată între piept și abdomen; locul acestuia e luat pe cealaltă cornișă de un

fel de relief înalt, rotunjit în partea superioară, situat în spatele leilor sau deasupra lor, pe care figurează un bărbat gol, în aceeași poziție ca precedentul, dar purtând o cunună vegetală în mâna stângă, pe când dreapta, îndoită, e ținută la piept (ambele pe pl. XVII); pe alt monument din Vețel, din spatele celor doi lei adosați se ridică un con de pin, mult mai înalt decât leii; din el se dezvoltă o față de bărbat (pl. XVIII).

Pe două pedestale, unul din Apulum, celălalt cu localizare imprecisă (Transilvania), apar câte doi lei așezați pe patru labe, orientați cu fața spre înainte, iar între ei figurează câte un cap de bărbat, unul tânăr, bărbierit, celălalt mai în vârstă, cu barbă, la aceeași înălțime cu leii; bărbatii par a fi culcați pe burtă, dar restul corpului e doar sugerat de materia amorfă (pl. XXIV-XXV); pe alte pedestale, între lei apare bustul unui bărbat cu barbă (pl. XXIV-XXVI). Nu știm să fi fost explicat motivul capului uman între leii funerari; pe noi, el ne duce cu gândul la motivul “tête coupée”, cunoscut în alte regiuni ale Imperiului Roman, la celți și la iberici (v. mai jos). Ne întrebăm dacă nu cumva e vorba de o variantă a aceluși motiv la daco-romani.

Pe câte un medalion din Vețel și Alba Iulia între cei doi lei sunt situate figurile defuncțiilor, care acoperă o parte din corpul leilor, iar pe altul din Aiud, sub medalion, exact între cei doi lei adosați, e situat un cap de femeie (după coafură); pe acoperișul unor aediculae din Vețel apar doi lei la marginea cornișei (pl. XXXII, XXXIV).

Ocupându-se de artele plastice la Potaisa, Mihaela Sălășan pune în valoare mai mult de o duzină de statui și fragmente de lei funerari și lei de fântână din zona de staționare a Legiunii a V-a Macedonica (Sălășan 2008).

Cercetătorii români n-au căzut încă de acord asupra originii leilor funerari din Dacia. Lucia Țeposu Marinescu arată că e dificil să stabilim dacă difuziunea leilor funerari e consecința adoptării cultelor orientale din iconografia reliefulor votive ori din cultul mithraic, în care semnifică în principal focul purificator, sau dacă frecvența lui se datorează caracterului său apotropaic. Sigur este - scrie autoarea - că, pe monumentele funerare, leii și-au pierdut semnificația inițială, dar și-au menținut permanent funcția apotropaică. Se poate susține totodată că leii funerari au putut penetra în Dacia și prin canale vestice (p. 43-44). Tipice pentru Dacia i se par autoarei medalioanele cu lei (de ex., cel de la Aiud).

Nici datarea diferitelor piese cercetate nu e prea precisă, considerându-se, provizoriu, că ele au fost realizate în sec. al II-lea - al III-lea, adică după cucerirea romană și înainte de retragerea lui Aurelian. Pentru noi e interesant faptul că prezența leilor e atestată la intrări ale unor mausolee sau ale altor construcții funerare, dar mai ales că majoritatea leilor funerari au fost descoperiți, după cât se pare, în zonele Sarmizegetusa și Apulum. Anticipând putem spune că leii funerari au fost descoperiți exact în zona în care colinda leului cunoaște cea mai intensă frecvență și cea mai mare diversitate tipologică.

PENINSULA ITALICĂ

Se știe că fenomenul leului avea în Etruria o amploare deosebită, care nu era străină nici vechilor romani. Poate că cea mai convingătoare dovadă că romanii practicau ritul leilor funerari o constituie mormântul denumit de unii Tumba de los Stronii, din Pompei, acoperit de lava vulcanului Vezuviu, în anul 79 și descoperit în 1956. E probabil unicul monument funerar cu lei păstrat în locul pentru care a fost creat, în formă aproape intactă, timp de două milenii. E un mormânt de incinerare pe care un liberto, pe nume Marcus Stronnius Meinius, l-a construit pe cheltuială proprie pentru patronii lui, pentru soția sa Stronnia Acatachis (“liberta di un Caius Stronnius”) și pentru sine.

Monumentul e descris astfel de D'Ambrosio și De Caro: deasupra unui podium "è un basso zoccolo sul quale, poggianti su plinti rettangolari, sono due sculture di leoni funerari, ricavate, ognuna insieme al plinto, da un solo blocco di tufo di Nocera, nel consueto schema con la zampa sinistra sopra una testa di capro, volti e leggermente convergenti verso il centro del monumento". Marcus și Caius Stronnius erau "cittadini romani iscritti alla tribù Papiria", probabil "coloni sillani", adică așezați acolo în epoca lui Sulla, iar mormântul datează de pe la mijlocul sec. I înainte de Christos. D'Ambrosio și De Caro susțin că monumentul "costituisce un unicum nelle necropoli di Pompei" și continuă: "Ancora in ambiente campano è da ricordare un leone funerario in calcare dalla necropoli di Castel Capuano" (Ambrosio/Caro 1983, 31 OS). În notă, Ambrosio mai arată: "Funzione analoga svolgeva anche il tipo della sfinge documentato nell'agro pompeiano (Cfr. O. Elia, in CPomp, 1, 1975, pp. 130-131, fig. 8-9)".

La Ostia exista un mausoleu circular probabil din sec. I î. de Christos, în două etaje, la primul aflându-se doi lei orientați spre înainte, unul cu privirea ușor spre stânga, celălalt ușor spre dreapta (Hesberg 2006, p. 33).

Muzeul Arheologic din Aquileia deține mai mulți lei, câțiva lei-pereche, la "grande mausoleo", alții izolați, dar probabil cu funcție funerară, datați din epoca augustea (44 înainte - 14 după Christos) sau mai devreme; sunt apreciați ca foarte importanți pentru arta provincială din Peninsula prin arhaismul orientalizant (musculatura stilizată "e dei tendini, dai forti contrasti di colore nella criniera e di espressione nella bocca aperta sulla chiostra dei denti" (Scrinari 1972, nr. 296-301, 360). Același muzeu deține câteva "piramide con leoncini", niște monumente sepulcrale cu doi lei la extremități, iar în mijloc cu o piramidă mult mai înaltă decât lei, care se termină deseori cu un con de pin în vârful; de regulă, lei țin cu labele anterioare un cap de animal (ibid., nr. 408-411).

În sudul Italiei au fost descoperiți de asemenea lei funerari: unul, în poziție de atac, în apropierea cimitirului din Brindisi, pe o bază lungă de 2 m, datat în sec. I înainte de Christos (Todisco 2002, p. 83-87). Asemănător, și din același secol, este un leu găsit la Abbazia della SS. Trinità din Venosa, și lei-perechi de pe frontalul uneia dintre intrări la abație, ca și la Castello și în piața acestuia, tot din Venosa; alți lei au fost descoperiți la Lucera (Todisco 2002, p. 121, 121-126, 209-210, 232).

Până într-o vreme nu se știa însă nimic despre lei funerari din nordul Italiei, unde aceștia au ajuns o dată cu cucerirea romană, și de unde s-au răspândit, împreună cu credințele și riturile padane, în Peninsula Iberică, în sudul Galiei, pe Rin sau în Dacia. Meritul de a fi scos la lumină lei funerari din nordul Italiei revine cunoscutului specialist italian Guido A. Mansuelli. În studiul lui asupra leilor funerari din Emilia (1956) publică șapte statui sau fragmente de lei, provenind din Forlimpopoli, Faenza, Imola, Modena, dar autorul are în vedere și statui sau protoame de lei din alte regiuni ale peninsulei. Lei arhaici din Italia au apărut - scrie Mansuelli - "senza contatto con esperienze reali" (1956, p. 70), având ca modele pe cei din Orientul Apropiat. Sunt lei așezați pe baze, au o coamă bogată și bine conturată, gura larg deschisă, uneori cu dinții foarte vizibili, alteori nu, cei funerari ținându-și victima (animal sau om) cu piciorul drept dinainte (p. 66-89 și il. 33-40). Mulți provin din primul secol al erei creștine. De origine romană sunt și unii lei de la domul din Modena, lei stilofori plasați în interior, iar alții la porta dei principi (p. 85).

Nu știm să fi fost tipărit Catalogo dei leoni funerari romani d'Italia, pe care Mirella Marini Calvani îl avea în lucru acum trei decenii, dar aceeași autoare a publicat un studiu referitor la statuile de lei funerari din Italia (1980, p. 7-14). Sunt 18 statui, în mare parte inedite atunci, din zona Cispadana și din Veneto, dar și din Italia Centrală: Cesi/Umbria, Sassa și Prata

d'Ansidonia/L'Aquila, Ponente și Parma/Emilia Romagna, Poggio Moiano, Monteleone și Sabino/Rieti, Tivoli/Latium, Benevento/Campania, Fonte Branda/Siena. Unele statui sunt datate din sec. al II-lea înainte de Christos. Leii au fost realizați după o schemă comună: ei țin cu unul din picioarele anterioare capul unei victime: om sau, mai frecvent, animal sacrificial. Sunt lei izolați, mutați de la locul pentru care au fost sculptați, dar sunt cunoscute și monumente cu lei pereche, la Correggio (pentru zona de nord) și la Sepino (pentru Italia Centrală). Cum era de așteptat, obiceiul de a utiliza lei la morminte, ca și modelul lor, au ajuns la romani prin intermediul etruscilor. Coronamentele și stelele cu lei acroteriali în Peninsula Italică nu par să fi fost temeinic cercetați până acum.

Tot din Italia de Nord provine o urnă de mormânt, circulară, aflată acum la Muzeul Național Atestino, pe capacul căreia se află doi lei cu gurile căscate; altă urnă, pe acoperișul căreia se află un singur leu, în poziție de atac, provine din Aquileia; din Sarsina/Umbria e cunoscută o stelă funerară, care se termină în formă de triunghi și e prevăzută la cele două extremități cu doi lei orientați cu fața spre cine s-ar apropia (Ortalli 1987, pl. 28/d).

S-a spus deseori că leii funerari au fost mai numeroși în provincii decât la Roma, ceea ce este adevărat. Totuși, o statuie leonină, care se află la altarul cunoscut sub denumirea Ara Pacis Augustae, ridicat în anul 9 î. de Christos, două sculpturi funerare cu lei, care susțineau coloane la mormântul lui A. Popillius Placidus (Manuselli 1956, p. 72-73), monumentul arhaic denumit Tomba di Romolo, din Foro Romano, de la începutul sec. al IV-lea, și altele demonstrează că leii funerari au fost utilizați și în capitala imperiului (ibid., p. 87).

GALOROMANIA

Spre deosebire de alte regiuni din care am putut utiliza doar lucrări punctuale cu privire la leii funerari, pentru Galoromania avem la dispoziție un corpus al basoreliefurilor, statuiilor și busturilor, alcătuit de Émile Espérandieu (1907-1955), din care putem selecta cu ușurință monumentele de interes pentru tema noastră. Lucrarea lui Espérandieu e cu adevărat monumentală, ea fiind compusă din 14 volume, care conțin aproximativ 9.000 de piese, și îi vedem un singur cusur: doar rareori oferă informații cu privire la datarea diferitelor opere. Bogăția extraordinară a acestei mine de aur ne permite să neglijăm identificările pe care Espérandieu însuși le considera nesigure și să reținem doar piesele care ni se par mai importante.

Doi lei funerari au fost descoperiți în incinta vechiului Angers (IV, nr. 3005), iar de la Arlon, la Kleinwinternheim și Weisenau/Mainz, Andernach, Köln, Mainz, Brugg/Elveția, Obernburg am Main sunt cunoscute monumente funerare cu acrotere în formă de leu, uneori cu un sfînx înaripat între ei (V, 4111; VII, 5835, 5841; VIII, 6207, 6435, 6460; X, 7288, 7408, 7423; Espérandieu 1931, nr. 317); la Porte Neuve au fost descoperite stele pe ale căror acrotere sunt doi lei culcați, unul având ca victimă un taur, celălalt un cerb (V, 3972). Un leu culcat a ornamentat un mormânt descoperit aproape de Orne, altul, probabil din Malmaison, dar și morminte din Köln și Rottenburg (VI, 4629, 4673; VIII, 6487, 6101; Espérandieu 1931, nr. 636). Pe monumente funerare din Luxeuil, Avenches, Brumath, Steinbach, Breitenbach, Bonn, Xanten, Ribeauville, Wiesbaden, Nordheim, apar unul sau doi lei culcați, având animale ca victime (VII, 5354, 5394, 5403, 5544; VIII, 5949. 6076, 6294, 6295, IX, 6617; X, 7541; Espérandieu 1931, nr. 12, 397).

În câteva statui din Galoromania, leul ține cu picioarele dinainte un om, la Montpellier, la Trêve (Trier), la Hettange-Grande și la Rottenburg (I, 523, VI, 5008; XI, 7815; Espérandieu 1931, nr. 625); în apropiere de Wolfstein și de Höchen, un leu devorează un bărbat așezat pe spate (VIII,

6003, 6102), iar la Baux, trânește un gladiator (III, 2505); la Chalon-sur-Saône, un leu stă deasupra unui gladiator desculț, așezat pe patru labe, cu capul și privirea ridicată; leul își apasă victima cu picioarele dinainte pe umeri, are gura căscată, arătându-și toți dinții (ca și cineva care râde), dar își ține capul la distanță de al bărbatului, ca într-un spectacol dinainte pregătit, deci nu pare să aibă intenția de a-l devora; semnificația scenei poate fi întrevăzută în contextul luptelor din arenă (III, 2160); în zidul cetății din Narbonne, pe un bloc rectangular, un gladiator se luptă cu leul (I, 610).

Completăm aici corpusul lui Espérandieu cu cele arătate de Simone Deyts într-un studiu recent, și anume că bestiile androfage și cele zoofage au o anumită tradiție în sculpturile galoromane; autoarea argumentează cu statuile de lupi și de lei de la Chalon-sur-Saône/Loire și cea de la Suzange, aproape de Thionville; la Faverolles, doi lei țin un cap de taur sub picioarele anterioare, iar la Suzange, leul ține în aceeași poziție un cap uman așezat cu creștetul spre pieptul leului; figura umană are ochii deschiși, sprâncenele bine marcate și o abundentă podoabă capilară, dar leul pare mai degrabă că-l protejează decât că ar avea intenția de a-l devora (Deyts 2004, p. 83-104; Deyts 2006, p. 388).

Corpusul alcătuit de Espérandieu e mereu completat cu noi descoperiri arheologice, de ex. recent a fost dezgropat un bloc dreptunghiular la marginea necropolei mari din Trion (Lyon), probabil fragment dintr-un monument funerar mai mare, cu funcție apotropaică: e un cap de leu sculptat în basorelief, coamă foarte bogată, urechi foarte mici (<http://rae.revues.org/4303>, consultat la 20 dec. 2011).

Patrice Arcelin cunoaște și alte descoperiri recente, de lei funerari, datați la sfârșitul sec. al VII-lea sau la începutul celui de al VI-lea, din zona Aude; la gurile Ronului (Baux-de-Provence, Paradou, Servanes, Cagalou, Eyguière, Mouriès) au fost găsite statui leonine, acrotere și antefixe leonine databile în sec. II-I; unii lei devorează un om ori un animal, alteori e vorba de "lions en ronde bosse", "rugissants"; cei de la gurile Ronului au fost dezgropați în apropiere de necropole și sunt, din punct de vedere tematic și stilistic, de inspirație romano-italică (Arcelin 2004, p. 49-59).

Printre cele mai vechi imagini ale leului care devorează un cap de om ("tête coupée") se numără cele ale etruscilor. Arta etruscă era, în sec. al VIII-lea - al VII-lea, foarte expansivă, ceea ce a făcut ca acele imagini să pătrundă nu numai în nordul Italiei, ci și în Dacia, în Galoromania și în Peninsula Iberică. Leul devorator a fost interpretat fie ca o divinitate a morții, fie ca un monarh, care face să-i dispară inamicii (Gran-Aymerich 2004, p. 21-28) și a fost asemănat de specialiști cu opera celtică de la începutul romanizării, cunoscută sub denumirea de balaurul de la Noves (La Tarasque de Noves); unii presupun că ea ar fi chiar dovada unei încercări de rezistență la romanizare (Arcelin 2004, p. 59-60).

Gaggadis-Robin pune geneza balaurului de la Noves în legătură cu unele documente literare, care arată că motivul sfînxului care ține un craniu uman - destul de larg răspândit în Imperiul Roman - reproducea uzanța galeză a decapitării învinșilor. Argumente găsește la Diodor din Sicilia și la Strabon, dar consideră că informațiile oferite de aceștia ar putea proveni de la Posidonius din Apameia, care a călătorit în Galia un deceniu înainte de cucerirea romană. Rezultă că galii își decapitau adversarii învinși și le legau capetele la gâtul cailor în timpul unui marș triumfal, după care le puneau la porțile caselor proprii, ca trofee, așa cum erau puse și capetele animalelor ucise la vânătoare. Capetele persoanelor ilustre erau, în schimb, îmbălsămate cu ulei de cedri, erau păstrate într-un sipet și arătate străinilor, dar nu erau vândute nici măcar pentru un preț ridicat. Tit Livius scrie că, în timpul luptelor de la Sentinum, din anul 295 î. de Christos, capetele învinșilor de rând erau legate de hamurile cailor sau puse în sulite; capetele comandanților

învinși erau însă consacrate în templu; Justinus povestește că galii au invadat Grecia ducând capul lui Ptolemeu Keraunos, regele macedonean învins, în vârful unei săbii. Gaggadis-Robin ne asigură că existența acestei uzanțe e atestată la germani de Tacit și Grigore cel Mare, la Daci de Tit Livius, la sciți de Herodot, iar la iberici de Diodor (Gaggadis-Robin 2004, p. 114; cf. și Renard 1950, p. 303-310).

Motivul decapitării adversarului și purtarea capului acestuia în sulită apare și în unele variante ale cunoscutei colinde românești a leului.

PENINSULA IBERICĂ

În Peninsula Iberică avem de a face cu două straturi de lei: lei iberici, adică cei sculptați înaintea cuceririi romane, și lei aduși de colonii romani, în special în sud-vestul Andaluziei, respectiv în zona Cádiz.

Probabil că cel mai vechi și mai bine conservat mormânt cu lei în Peninsula Iberică e cel denumit Sepulcro Pozo de Moro (sec. al VI-lea î. de Christos), o construcție turiformă, descoperită în localitatea Chinchilla de Monte-Aragón, la sud-est de Madrid, prin care trece calea Heraclea spre Cádiz. Monumentul se află azi în Muzeul Arheologic Național al Spaniei. E un monument de origine neo-hetită, construit din piatră, cu bază dreptunghiulară în trei trepte, pe laturile lungi ale ultimei trepte aflându-se câte doi lei adosați și cu gurile căscate. Monumentul are o formă piramidală și a fost dedicat - se pare - unui erou iberic, poate unui rege sau principe indigen. Se spune că semnificația monumentului ar fi aceea de arbore al vieții, care unește pământul cu cerul. Leul cu gura căscată, monstru androfag, are menirea de a purifica inimile în paradis. Pe monument se află basorelieful care înfățișează tauri și plante, ca și "muncile" lui Hercules (Sepulcro de Pozo Moro. Wikipedia s.v.; v. și Laura Alcalá-Zamora: La necrópolis Ibérica de Pozo Moro. Madrid 2003, care nu ne-a fost accesibilă până acum).

În sec. al V-lea, monumentele funerare leonine sculptate se aflau, în mod obișnuit, în aer liber; în sec. al IV-lea, ele încep să fie mutate în sanctuare, iar în secolele III-I, imaginile cu lei își găsesc locul și în domeniul ceramicii pictate; romanizarea readuce însă interesul pentru sculpturile funerare, ceea ce face pe unii cercetători să vorbească despre un bilingvism al tradiției iberice și al celei italice, între anii 150-50 î. de Christos. În Andaluzia de Jos, unde nu sunt cunoscuți lei iberici, apar, în perioada romană, lei italici, culcați pe burtă; unii țin între picioarele anterioare o pradă animală, alții una umană; leul din Villarrodrigo/Jaén e ridicat pe cele patru picioare și are dinții foarte marcați; prada lui e un bărbat cu barbă și mustață, cu ochii deschiși, așezat între picioarele anterioare ale leului, maxilarul inferior al acestuia pare să atingă creștetul bărbatului. În schimb, leul din provincia Jaén, ca și cel de pe patera (fiala) din Santisteban del Puerto, care au un cap de două-trei ori mai mare decât al victimei umane masculine, par a mușca din ceafa bărbatului. Ceilalți lei (din Reillo și Cabeza del Griego/Cuenca, Cortijo de Doña Aldonza și Porcuna/Jaén, Alcolea del Río și Osuna/Sevilla) țin unul din picioarele anterioare pe capul bărbatului; de regulă, acesta e tânăr, e mort, uneori e numai adormit, alteori e treaz; în cazul bărbatului adormit, leul pare mai degrabă că veghează asupra somnului acestuia (Aranegui Gascó 2004 a, p. 83-92).

Se apreciază că lei iberici, descoperiți la Nueva Carteya, Bocaleirente și Baena/Cordoba sau La Guardia/Jaén, datați în sec. al IV-lea înainte de Christos, sunt lucrați foarte convențional, după tehnica prelucrării lemnului, încât aproape că ar putea fi confundați cu alte patrupede (García y Bellido 1971, p. 53 și pl. 84, 85, 88; Almagro/García y Bellido 1947, fig. 294, 295). Din aceeași perioadă provine și pectoralul cu cap de leu de pe un torso al unui războinic iberic, descoperit în La

Alcudia; pectoralul e format din trei straturi concentrice, cercul exterior servește doar pentru ca pectoralul să poată fi legat la spatele războinicului de alt pectoral, cu ajutorul unor curele late, care trec peste umeri, și cu altele, mai înguste, trase pe sub brațele bărbatului; pe al doilea cerc e fixată o suprafață dințată, rotundă și ea, care sugerează coama leului; în mijlocul acestui cerc e fixat capul de leu. Leul are gura deschisă larg, astfel încât i se văd toți dinții, în genul statuilor iberice de lei (Folqués 1961, p. 691-694, il. 77-78). Mai realist apare leul pe o patera (fială) de argint, descoperită la Tivisa/Tarragona (sec. III-II), în care un leu mușcă un vier de partea dorsală (Raddatz 1969, I, p. 69-79, 263-264; II, pl. 75-78; Almagro/García y Bellido 1947, fig. 351; García y Bellido 1971, p. 79 și pl. 17).

Cu privire la monumentul numit "oso de Porcuna", datat sec. III-I î. de Christos, părerile specialiștilor spanioli sunt împărțite: unii văd în el un urs, alții un leu sau, întrucât îi lipsește coama, o leoaică. Leul ține piciorul stâng dinainte pe capul unui bust de bărbat tânăr, imberb, cu păr tuns scurt, fără brațe. E clară funcția lui funerară (Beltrán Fortes 2005, p. 163-176).

După cum notează un erudit de la începutul sec. al XVII-lea, pe nume Rodrigo Caro, în localitatea Las Cabezas de San Juan/Sevilla se găseau atunci mai mulți lei din piatră, unii mari, alții mici. De ce mai mulți lei într-o localitate? Caro preia cele povestite de Macrobius (sfârșitul sec. al IV-lea - începutul sec. al V-lea), și anume, că, la Cádiz se afla un templu al lui Hercules, care dispunea de mari comori; regele Teron din Celtiberia, însoțit de armată, a încercat să le răpească, dar galerele și navele din Cádiz s-au împotrivit și s-a iscat un război între ele și armata lui Teron; acesta a fost învins cu ajutorul unor lei apăruiți în prora galerelor, care aruncau flăcări pe gură. În amintirea acestui semn miraculos, adoratorii lui Hercules au consacrat efigiile de leu din Las Cabezas de San Juan, localitate care se găsea în calea pelerinilor spre templul acestuia din Cádiz. O mărturie din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea spune și ea că în piața din Las Cabezas se aflau doi lei mari, de piatră, dar lei se găseau - ni se spune - pe toată ruta spre templul lui Hercules din Cádiz.

Vechii lei funerari sunt considerați de unii ca fenomen tipic al sculpturii iberice, dar ei sunt sculptați destul de nenatural, deoarece oamenii n-aveau prilejul de a vedea lei în natură; după cucerirea romană, când oamenii au început să vadă lei în luptele din arenă, lei de import, leii sculptați au dobândit o fizionomie mai realistă. Substratul iberic poate fi identificat cu ușurință în partea superioară a Guadalquivirului, unde predomină leul care ține un cap de om sub piciorul anterior stâng, pe când, pe cursul inferior al fluviului, unde romanizarea a fost intensă, victima umană e înlocuită cu una animalieră (Beltrán Fortes 2000, p. 437).

Leii funerari asociați cu capete umane au fost cercetați de Carmen Aranegui Gascó (2004), care a avut la dispoziție 11 statui și fragmente provenite din Jaén, Cuenca, Albacete și Sevilla. Ele înfățișează un bărbat culcat pe burtă, deasupra căruia se află un leu în picioare; leul îl apasă pe umeri cu labele anterioare, botul lui situându-se puțin deasupra capului de om; bărbatul are uneori capul ridicat și ochii deschiși, alteori e întins pe plintă, părând că doarme; pare a fi un om în floarea vârstei, are păr des și lung, mustață și barbă bogată. Statuile pot fi diferențiate după felul în care e prezentată figura umană aflată sub leu: când victima e trează și are ochii deschiși, ar putea fi vorba despre un gladiator căzut, deci scena ar avea o semnificație funerară; când doarme, defunctul devine un tânăr frumos, iar leul pare protectorul lui psihopomp (Aranegui Gascó 2004, p. 7). Statui asemănătoare au fost descoperite și în Etruria, în Dacia și în Galoromania.

Aranegui Gascó arată că de la mormintele iberice au dispărut sculpturile exterioare spre sfârșitul sec. al IV-lea înainte de Christos și că ex-votos-urile anterioare deplinei romanizări nu

cunoșteau reprezentarea animalelor sălbatice. După cum se știe, romanii au introdus leii în peisajul funerar începând cu anul 150 înainte de Christos, nu numai în Hispania, ci și în unele regiuni ale Galiei, pe Rin și pe Dunăre (ibid., p. 3). Leii iberici erau mai rigizi, pe când cei romani erau înfățișați mai realist. Autoarea constată coexistența leilor iberici cu cei romanici, lucru dovedit nu numai de statui, ci și de patere (fiale) și de obiecte de ceramică din aceeași perioadă. Aranegui Gascó susține că leul asociat cu capete umane “protege a los descendientes del que ha fallecido, transporta al difunto al más allá, ensalza la virtud de una familia y evoca la etnia de una minoría, probablemente norditalica, que en Provenza, Cuenca, Albacete, Jaen, Córdoba o Sevilla encontró la muerte lejos de su país” (2004, p. 225).

În monografia-album *Leones romanos en Hispania* (1999), Inmaculada Pérez López include și un catalog constând din 63 de piese, lei-gardieni de morminte și de locuri mai importante din orașe, descoperiți în centrul și mai ales în sudul Spaniei, cu deosebire de o parte și de alta a Guadalquivirului Inferior. Doar doi lei, sculptați în Mérida, în “época augustea”, sunt statui din marmoră, ceea ce înseamnă că ei nu fac parte din categoria leilor funerari, ci a celor ornamentali.

Autoarea susține că leii romani din Hispania au avut ca model pe cei din Italia de Nord și se remarcă prin următoarele caracteristici: sunt ciopliți din piatră de var (“piedra caliza”) și au coama de tip radial; în puține cazuri sunt întinși pe sol, în repaos, restul năpustindu-se cu partea anterioară asupra unei victime: cap de om (în 10 din 63 de piese), dar, de cele mai multe ori, cap de berbec, de vițel sau cerb; de regulă, leii funerari sunt perechi, așezați în cele două colțuri ale monumentului, în genul celui al familiei Stronnius, din Pompei, la care ne-am referit mai sus.

Și Pérez López constată că leii care țin cu piciorul capete umane au fost descoperiți în partea superioară a râului Guadalquivir (Arva, Peñaflor, Santaella, Obulco, Cortijo del Fraile, provincia Jaén, Cortijo de Recena, Torres, Ossigi, Albánchez de Úbeda, Salaria, Úbeda, Castulo). Leii cu victime animale sunt masati pe cursul mijlociu și pe cel inferior al marelui râu (El Bosque, Cortijo de Roa La Bota, Villamartin-Bornos, Carissa Aurelia, Espera, Cappa, Nabrisa, Utrera și altele; cf. harta, la p. 17; cf. și Beltrán Fortes/Baena del Alcázar 1996, p. 50-51; Ruiz Osuna 2010, p. 231). Statuile lor sunt datate între sec. al II-lea înainte de Christos și sec. al II-lea după Christos. Ele se datorează colonilor romani, care doreau să fie înmormântați ca strămoșii lor, introducând leii funerari în Spania, mai ales în localitățile urbane. Cea mai renumită necropolă cu lei funerari se găsea la Gades/Cádiz, localitate care a fost și primul municipiu roman declarat în afara Peninsulei Italice.

De notorietate se bucură așa-numitul “león de la Zagardilla”, descoperit la Montemayor, o statuie din marmoră albă. Leul e în picioare, are coamă deasă, e feroce și a fost realizat la Mérida, în “época augustea”. Chiar dacă are oarecare asemănări cu leii funerari romani, fiind sculptat în piatră de var, pare să fi avut mai degrabă o funcție decorativă (Rodero Pérez 2002-2003, p. 97-118).

La Ostippo/Sevilla a fost descoperit un leu care se află deasupra unui bărbat trântit pe spate; se apreciază că ar fi vorba despre o luptă între cei doi, poate în arenă, scenă care a dobândit cu timpul un caracter funerar. Totuși, chiar dacă are gura căscată, leul pare mai degrabă ocrotitorul omului (Ruiz Osuna 2009, p. 333-334 și fig.).

*

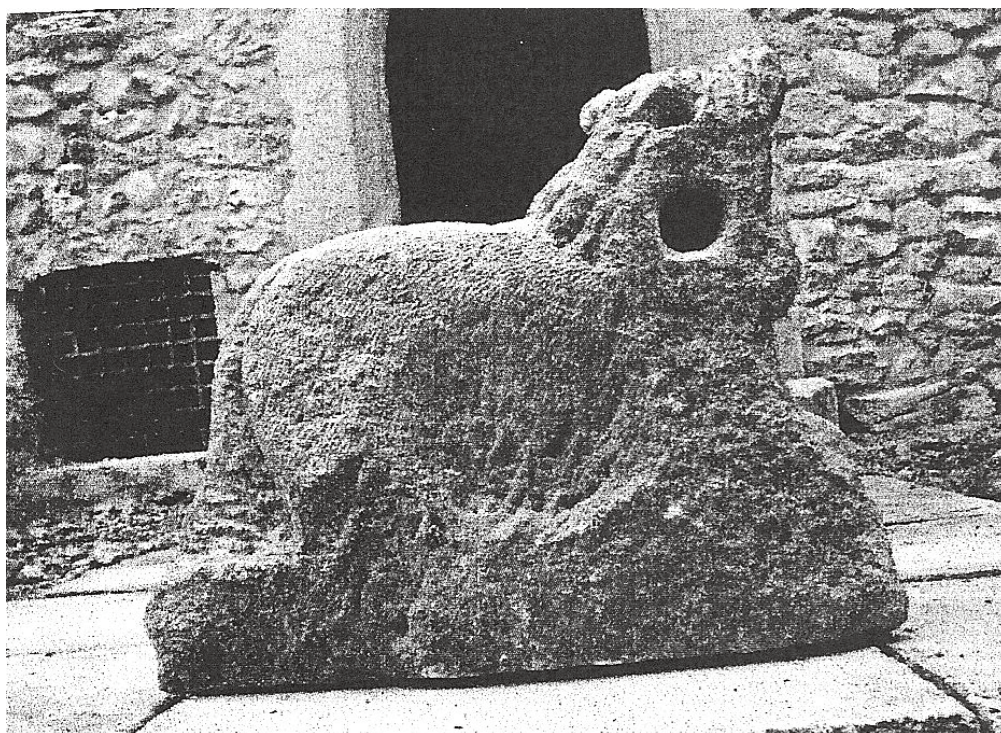
Romanizarea regiunilor cucerite s-a făcut prin impunerea limbii, a educației, a obiceiurilor și credințelor latine. În acest proces, ritul leilor funerari a îndeplinit un rol important. În perimetrul țărilor romanice, Dacia e oarecum un caz aparte, deoarece e probabil ca ritul leilor funerari să fi durat mai puțin, adică să fi fost abandonat curând după părăsirea ei de către Aurelian și slujbașii săi.

Totuși, cei aproximativ 170 de ani de stăpânire romană au fost suficienți nu numai pentru a crea premisele apariției unei noi limbi, ci și pentru a remodela cultura dacilor. În acest complex trebuie să precizăm că ritul leilor funerari a îmbogățit și îmbogățat ceea ce s-ar putea numi “cultura leului” existentă înainte de cucerire (fenomen care a avut loc în condiții similare și la italici, la gali, la germani și la iberici).

Împământarea riturilor e un proces complex și are variante de la o regiune la alta și de la o epocă la alta. Unii presupun că ritul leilor funerari ar fi putut pătrunde în Dacia prin intermediul cultelor orientale (Cibele, Mithra) și înainte de cucerirea romană. Atestări ale lui avem însă doar din secolele al II-lea și al III-lea, deci numai din perioada romană. Pe de altă parte rămâne deschisă chestiunea, dacă ritul în discuție a fost practicat în regiunile cucerite exclusiv de coloniști sau a pătruns mai adânc în societatea vremii.

Cuceririle nu sunt însă singura cale de împământare a unor rituri. Acestea își pot face loc în cultura populară și prin influența pe care o exercită o cultură asupra alteia, respectiv prin împrumuturi care rezultă din amestecul pașnic al etniilor și al limbilor învecinate. În studiul de față a fost sugerată influența avută de vechii greci asupra etruscilor și de aceștia asupra romanilor.

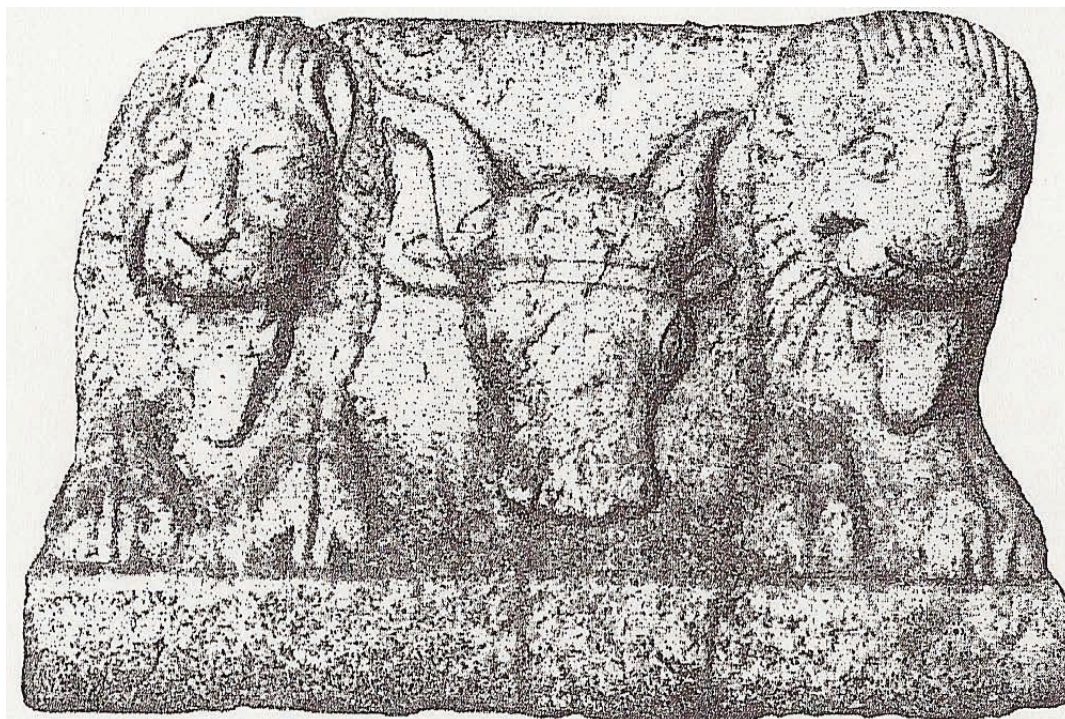
Există însă și împrumuturi culturale la mare distanță: am menționat existența cu totul neașteptată a unor monumente, a căror origine se află la mii de kilometri distanță de locul unde au fost descoperite, cum e celebrul Sepulcro de Pozo Moro, descoperit în Peninsula Iberică, dar de origine neohetită. Am amintit de asemenea câteva baze de altar descoperite la Alba Iulia și la Drobeta, care înfățișează doi lei înhămați, având limbile scoase, ca după un galop, iar între ei se află un bărbat sau un taur. Dacia oferă astfel paralele ale statuii colosale, descoperită la Dscherablus-Karkamiș, a unui zeu hetit.

Leu descoperit la Potaissa, datează din perioada stăpânirii romane (ap. Salasan 2008, p. 101)

Leu descoperit la Potaissa, datează din perioada stăpânirii romane (ap. Salasan 2008, p. 101)

Baza cu lei provine din sec. al II-lea și se află la Muzeul Regional din Drobeta -Turnu Severin (ap. Florescu 1942, p. 41)

Bibliografie

- Akurgal 1941 = Akurgal, Ekrem:** Griechische Reliefs des VI. Jahrhunderts aus Lykien. Würzburg.
- Akurgal 1961 = Akurgal, Ekrem:** Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin.
- Akurgal 1961 a = Akurgal, Ekrem:** Die Kunst der Hethiter. Aufnahmen von Max Hirmer. München.
- Akurgal 1966 = Akurgal, Ekrem:** Orient und Okzident. Die Geburt der griechischen Kunst. Baden-Baden.
- Almagro/García y Bellido 1947 = Almagro, Martín; García y Bellido, Antonio:** Ars Hispaniae. Historia universal del arte hispánico. I. Madrid.
- Ambrosio/Caro 1983 = D'Ambrosio, Antonio; De Caro, Stefano:** Un impegno per Pompei. Fotopiano e documentazione della necropoli di Porta Nocera. Milano.
- Aranegui Gascó 2004 = Aranegui Gascó, Carmen:** Leones funerarios romanos de época iberorromana. La serie asociada a cabezas humanas. În: Actas de la IV Reunión sobre escultura romana de Hispania. Lisboa, p. 213-227.
- Aranegui Gascó 2004a = Aranegui Gascó, Carmen:** Le lion et la mort. La représentation du lion dans l'art Ibéro-romain. În: Cavalier 2004, p. 83-92.
- Arcelin 2004 = Arcelin, Patrice:** La Tarasque de Noves, une expression des croyances celtiques dans la Provence Romanisée. În: Cavalier 2004, p. 49-60.
- Arcelin 2004a = Arcelin, Patrice:** La Tarasque, une oeuvre funéraire près du Puech de Noves (Bouches-du-Rhône). În: Cavalier 2004, p. 41-48.
- Bărbulescu 1994 = Bărbulescu, Mihai:** Potaissa. Studiu monografic. Turda.
- Bărbulescu 2003 = Bărbulescu, Mihai (coord.):** Funeraria dacoromana. Arheologia funerară a Daciei Romane. Cluj-Napoca.
- Bărbulescu 2009 = Bărbulescu, Mihai:** Signum originis. Religie, artă și societate în Dacia Romană. București.
- Beltrán Fortes/Baena del Alcázar 1996 = Beltrán Fortes, José; Baena del Alcázar, Luis:** Arquitectura funeraria romana de la Colonia Salaria (Úbeda, Jaén). Sevilla.
- Bujor 1972 = Bujor, E.:** Elemente arheologice de la Potaissa. În: Apulum 6, p. 183-208.
- Marini Calvani 1980 = Marini Calvani, Mirella:** Leoni funerari in Italia. În: Bollettino d'arte LXV, nr. 6, p. 7-14.
- Cavalier 2004 = Cavalier, Odile; Aranegui Gascó, Carmen; Arcelin, Patrice; Beck, Françoise; Bémont, Colette; Coignard, Roland et Olivier; Deyts, Simone; Duceppe-Lamarre, Armelle; Gaggadis-Robin, Vassiliki; Gran-Aymerich, Jean; Lassalle, Victor; Saint Priest d'Urgel, Chantal de:** La Tarasque de Noves. Réflexions sur un motif iconographique et sa postérité. Avignon.
- Ciongradi 2007 = Ciongradi, Carmen:** Grabmonument und sozialer Status in Oberdakien. Cluj-Napoca.
- Ciongradi 2009 = Ciongradi, Carmen:** Die römischen Steindenkmäler aus Alburnus Maior. Cluj-Napoca.

- Contenau 1934 = Contenau, G.:** La Civilisation des Hittites et des Mitanniens. Paris.
- Deyts 2004 = Deyts, Simone:** La continuité du fauve androphage et celle du fauve zoophage dans la sculpture gallo-romaine. În: Cavalier 2004, p. 93-103.
- Deyts 2006 = Deyts, Simone:** La décoration architectonique du mausolée de Faverolles. În: L'architecture funéraire monumentale: la Gaule dans l'Empire romain. Paris, p. 387-394.
- Espérandieu I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV = Espérandieu, Émile:** Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule Romaine. I. 1907, 21965; II. 1908 21965; III. 1910, 21965; IV. 1911, 21965; V. 1913, 21965; VI. 1915, 21965; VII. 1918, 21966; VIII. 1922; IX. 1925; X. 1928; XI. 1933; XII. 1947; XIII. 1949; XIV. 1955 (vol. XII-XIV alcătuite de Raymond Lantier).
- Espérandieu 1931 = Espérandieu, Émile:** Recueil général des bas-reliefs et bustes de la Germanie Romaine. Complément du Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule Romaine. Paris et Bruxelles.
- Florescu 1930 = Florescu, Gr.:** I Monumenti funerari romani della "Dacia Superior". În: Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma IV, Roma p. 72-148.
- Florescu 1942 = Florescu, Gr.:** I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore. (Biblioteca Muzeului Național de Antichități din București I). București.
- Florescu 1968 = Florescu, Radu:** Ghid arheologic al Dobrogei. București.
- Florescu/Daicoviciu/Roșu 1980 = Florescu, Radu; Daicoviciu, Hadrian; Roșu, Lucian:** Dicționar enciclopedic de artă veche a României. București.
- Florescu/Miclea 1989 = Florescu, Radu; Miclea, Ion:** Histria. București.
- Folqués 1961 = Folqués, A. Ramos:** La escultura ibérica de Elche (Alicante). În: Bersu, Gerhard; Dehn, Wolfgang (eds.): Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg vom 24. bis 30. August 1958. Berlin, p. 691-694, il. 77-78.
- Gaggadis-Robin 2004 = Gaggadis-Robin, Vassiliki:** Recherches sur les sphinges au crâne (ou à la tête coupée) dans l'art romain. À propos des mausolées de Fourches-Vieilles à Orange. În: Cavalier 2004, p. 104-116.
- García y Bellido 1971 = García y Bellido, Antonio:** Iberische Kunst in Spanien. Mainz.
- Glodariu 1967 = Glodariu, I.:** Lei funerari romani în Valea Sângiorgiului. În: Acta Musei Napocensis 4, 1967, p. 473-476.
- Gran-Aymerich 1992 = Gran-Aymerich, J. M.:** Corpus vasorum antiquorum. France. Musée du Louvre. Paris.
- Gran-Aymerich 2004 = Gran-Aymerich, Jean:** Le fauve carnassier dans l'art étrusque et son influence sur le premier art celtique. În: Cavalier 2004, p. 15-28.
- Hesberg 2006 = Hesberg, Henner von:** Les modèles des édifices funéraires en Italie: leur message et leur réception. În: Moretti 2006, p. 11-39.
- Hesberg/Zanker 1987 = Hesberg, Henner von; Zanker, Paul (eds.):** Römische Gräberstraßen. Selbstdarstellung - Status - Standard. München.
- Isac/Wollmann/Albu 1973 = Isac, D.; Wollmann, V.; Albu, I. P.:** Monumente funerare reprezentând lei descoperite în județul Hunedoara. În: Sargeția 10, p. 137-155.
- Mansuelli 1956 = Mansuelli, Guido A.:** Leoni funerari emiliani. În: Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung. Bullettino dell'Istituto Archeologico Germanico, Sezione Romana 63, Heidelberg, p. 66-89.
- Marini Calvani 1980 = Marini Calvani, Mirella:** Leoni funerari in Italia. În: Bollettino d'arte LXV, nr. 6, p. 7-14.

- Moortgat 1967 = Moortgat, Anton:** Die Kunst des Alten Mesopotamien. Die klassische Kunst Vorderasiens. Köln.
- Moretti 2006 = Moretti:** L'architecture funéraire monumentale: la Gaule dans l'Empire Romain. Paris.
- Ortalli 1987 = Ortalli, Jacopo:** La via dei sepolcri di Sarsina. Aspetti funzionali, formali e sociali. În: Hesberg/Zanker 1987, p. 155-182.
- Pérez López 1999 = Pérez López, Inmaculada:** Leones romanos en Hispania. Madrid, Sevilla.
- Popa 1972 = Popa, Al.:** Date noi cu privire la cultul lui Men și Jupiter Ammon în Dacia Superioară. În: Apulum 6, p. 146-161.
- Protase 1960 = Protase, D.:** Un nou tip de medalion funerar roman în Dacia. În: Studii și cercetări de istorie veche 11/2, p. 323-331.
- Raddatz 1969 = Raddatz, Klaus:** Die Schatzfunde der Iberischen Halbinsel vom Ende des dritten bis zur Mitte des ersten Jahrhunderts vor Chr. Geb. Untersuchungen zur hispanistischen Toreutik. 1. Text. 2. Tafeln. Berlin (Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Madrid Band 5).
- Renard 1947 = Renard, M.:** Les têtes coupées d'Entremont. În: Latomus XVI, 1947, 2, p. 307-317.
- Renard II = Renard, M.:** Des sculptures celtiques aux sculpture médiévales. Fauve an drophages. În: Latomus 1950, nr. 2, p. 277-193.
- Renard 1950 = Renard, M.:** Sphinx ravisseuses et "têtes coupées". În: Latomus T. IX, 1950, Fasc. 3, p. 303-310.
- Renard 1968 = Renard, Marcel:** Sphinx à masque funéraire. În: Apulum VII/1, 1968, p. 273-305.
- Riemschneider 1954 = Riemschneider, Margarete:** Die Welt der Hethiter. Stuttgart: Kilpper.
- Rodero Pérez 2002-2003 = Rodero Pérez, Santiago:** Materiales decorativo- arquitectónicos del Museo Ulía. În: Anales de Arqueología Cordobesa 13-14, p. 97-118.
- Ruiz Osuna 2009 = Ruiz Osuna, Ana B.:** Topografía y monumentalización funeraria en Baetica: Conventus Cordubensis y Astigitanus. Córdoba.
- Ruiz Osuna 2010 = Ruiz Osuna, Ana B.:** Colonia Patricia, centro difusor de modelos. Topografía y monumentalización funerarias en Baetica. Córdoba.
- Scrinari 1972 = Scrinari, Valnea Santa Maria:** Museo Archeologico di Aquileia. Catalogo delle sculture romane. Roma.
- Todisco 2002 = Todisco, Luigi:** Scultura antica e reimpiego in Italia meridionale II. Puglia Basilicata. Bari.
- Tudor 1972 = Tudor, D.:** Pietre gravate descoperite la Romula. În: Apulum 6, p. 209-229.
- Țeposu-Marinescu 1982 = Țeposu Marinescu, Lucia:** Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis. B.A.R. International Series 128. Oxford.